

УДК 75.053Штурм.072.3(091)(045)

Цитування:

Полтавець-Гуйда О. В. Мистецтво діорами і панорами. «Штурм турецького валу» Віктора Полтавця *Культура і сучасність* : альманах. 2020. № 2. С. 158-163.

*Полтавець-Гуйда Оксана Вікторівна,
доцент кафедри живопису Київської
державної академії декоративно-прикладного
мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука
<https://orcid.org/0000-0003-2828-0801>
pani.oksana.art@gmail.com*

Poltavets-Guida O. (2020). The Art of Diorama and Panorama. "The Storming of Turkish Wall" by Viktor Poltavets. *Kultura i suchasnist* : almanakh, 2, 158-163 [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВО ДІОРАМИ І ПАНОРАМИ. «ШТУРМ ТУРЕЦЬКОГО ВАЛУ» ВІКТОРА ПОЛТАВЦЯ

Мета дослідження – розглянути діораму В.Полтавця «Штурм Турецького валу» в контексті розвитку мистецтва діорами, панорами як складових історико-батального живопису. **Методологія** статті ґрунтується на науковому методі системно-історичного дослідження, біографічному методі, методі спостереження практичної діяльності художника, його способі виконання складного мистецького твору. **Наукова новизна** роботи полягає в означенні значимості і проведеному порівняльному аналізі високих досягнень історико-батального живопису в Україні, його вагомому звучанні як складника європейського мистецтва, актуальності осмислення наявності і збереженні традицій національної мистецької школи у ХХ-ХХІ ст. Дослідження ґрунтуються на порівняльному зіставленні відомих творів українських, російських, європейських майстрів історичного живопису. **Висновки.** Проведений аналіз демонструє високий рівень розвитку історико-батального живопису в Україні, збереження в ній сильної академічної школи як основного базису майбутніх творчих досягнень, традицій і спадкоємності в означеній галузі мистецтва.

Ключові слова: історико-батальний живопис, діорама, панорама, композиція, ідейний задум, ілюзорність, матеріалізація.

Poltavets-Guida Oksana – Associate Professor of the Department of Painting, Michailo Boychuk State Academy of Decorative-Applied Arts and Design

The Art of Diorama and Panorama. "The Storming of Turkish Wall" by Viktor Poltavets

The purpose of the study is to consider diorama "The Storming of Turkish Wall" by Viktor Poltavets in the context of the development of art dioramas and panoramas as components of historical battle painting in Ukraine and Europe. **The methodology of the article** is based on the scientific method of system-historical research, biographical method, method of observing the artists practical activities and the way of performing a complex work of art. **The scientific novelty** of the work lies in the determination of the significance and the comparative analysis of the the high achievements of historical and battle painting in Ukraine, its weighty sound as an integral part of European art, the relevance of understanding the presence and preservation of the national art school in the XXI century. The research is based on a comparison of famous Ukrainian, Russian, European masters of historical painting. **Conclusion.** The analysis shows a high level of development of historical and battle painting in Ukraine, saving in it a strong academic school as a fundamental basis for future creative achievements, traditions and continuity in the aforementioned branch of art.

Key words: historical battle painting, diorama, panorama, composition, ideological design, illlusiveness, materialization.

Актуальність теми дослідження. Історико-батальний живопис представлений в Україні значними творами, такими, як діорамами, а також складними багатофігурними картинами. Це було досягнуто завдяки сформованій школі академічного живопису, збереженню реалістичних традицій в мистецтві, видатним педагогам, талановитим художникам-виконавцям. Творчі методи викладання і безцінний досвід художників-баталістів як складника культурного надбання нашої держави потребує подальшого вивчення і популяризації задля утвердження значущості мистецтва України в Європі і світі. Також наукові дослідження означеної теми необхідні для художників майбутніх поколінь, в них має бути відображено і концептуально викладено матеріал про великі здобутки і високу майстерність художників-попередників, їх самовіддане служіння національному мистецтву, великій праці по утвердженню пам'яті героїчних сторінок нашої історії.

Аналіз досліджень і публікацій. Тема українського історико-батального живопису ще не була розроблена у форматі наукової проблеми. Однак теоретичні й практичні проблеми фаталістичного жанру вивчали, зокрема, Г. Тимошин, М. Бурачек, О. Щербакова, М. Костюченко, Ю. Белічко та інші.

Мета дослідження – розглянути діораму В. Полтавця «Штурм Турецького валу» в контексті розвитку мистецтва діорамами, панорамами як складників історико-батального живопису в Україні.

Виклад основного матеріалу. Із усіх видів візуального мистецтва створення діорами, панорами є одним із найскладніших. Воно потребує від автора ґрунтовної академічної підготовки, багатой уяви художника, просторового мислення, високої композиційної майстерності. Перша діорама була створена 1822 року у Франції фотографом Луї Дагером. В ній були використані лише пейзажні мотиви, які мінялися чотири рази на годину за допомогою складної роботи механізмів і системи дзеркал.

Діорама була ефектно задумана і справляла велике емоційне і естетичне враження на глядачів. Наступні діорами були пейзажні, зокрема написана в Берліні «Панорама Палермо» (автор Вальтер Гропіус), 1851 року вона була перевезена для експонування до Петербурга.

Наприкінці XIX ст. стало зрозумілим, що на полотнах панорам і діорам можна зображувати з ілюзорною достовірністю значні історичні події в динаміці, з великими масами людей, відповідним станом природи і освітлення. З того часу більшість відомих діорам

присвячувалися історичним битвам, створювалися вони художниками-баталістами [1], це мистецтво набуло популярності, стало затребуваним у світі.

Серед відомих подібних творів хотілося б означити в хронологічній послідовності ті, що належать до культурного надбання України.

«Рацлавицька панорама» (тема: повстання Костюшка 1784 р.), (1892-1894 рр., 15x150 м, діаметр – 38 м, художники Ян Стик і Войцех Косак). Вона була виконана на замовлення міської Ради Львова, демонструвалася також у Будапешті з 1895 р. У 1946 році панорама була вивезена до ПНР, із 1985 року демонструється у спеціальному приміщенні у Вроцлаві.

Діорама «Битва під Грюнвальдом», 1910 р. (художники Зигмунд Розвадовський, Тадеуш Попель, розмір – 10x50 м, тема: завершальний етап Грюнвальдської битви). Цей твір вважався втраченим, але був виявлений 1990 року в запасниках Львівського історичного музею. Після тривалої реставрації з 2012 року експонується в Музеї-Арсеналі Львівського історичного музею.

Панорама «Оборона Севастополя», виконувалася в Мюнхені в 1901 – 1904 рр. (автор Франц Рубо з гуртом художників (Шенхен, Мерес, Фрош і 20 студентів Баварської академії мистецтв), розмір – 14x115 м, площа натурного плану – 900 м². Тема – перша оборона Севастополя у Кримській війні 1854-1855 рр.). У 1904 році була відкрита для експозиції в спеціально збудованому приміщенні у Севастополі.

У 1942 році внаслідок бомбардування Севастополя було втрачено третину полотна. По закінченню війни відбулася тривала реставрація твору під керівництвом академіків В. Яковлева і П. Соколова-Скаля. У 1954 році панораму відкрили для відвідувачів.

Панорама «Голгофа», що була виставлена для огляду на Володимирській гірці у Києві в 1902-1934 рр. (втрачена у 1941 році).

Молоді художники-баталісти Російської імперії стажувалися в Західній Європі, де вже були створені відомі майстерні історичного живопису.

У радянські часи інтерес до створення панорам і діорам набув нового звучання. У 1929 році було завершено роботу над діорамою «Взяття Ростова» видатного художника-баталіста Митрофана Грекова. У роботі над діорамою брали участь відомі художники: М. Авілов, П. Соколов-Скаля, Г. Горелов, В. Бялиницький-Біруля, Б. Іогансон, А. Пластов, Г. Савицький, О. Моравов, В. Сварог, а також група художників, які пізніше стали членами

Студії військових художників імені М. Б. Грекова, створеної 1934 року. На жаль, діорама була втрачена під час Другої світової війни.

Митрофан Борисович Греков (Митрофан Павлович Мартищенко, народився 1882 року на хуторі Шарпаївка, Область Війська Донського) – перший радянський художник-баталіст, що мав беззаперечний вплив на розвиток цього жанру. Він закінчив Одеське художнє училище (викладачі – К. Костанді й Г. Ладижинський), багато працював на пленері, досконало оволодів академічним живописом. У 1903 році він став студентом Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі, навчався в майстерні І. Рєпіна. Після звільнення Рєпіна з Академії перевівся до майстерні батального живопису Ф. Рубо, що і визначило його подальшу творчу долю. М. Мартищенко брав участь у роботі Рубо над панорамами «Оборона Севастополя», «Штурм хутора Ахульго», «Бородинська битва».

Закінчивши академію в 1911 році, художник узяв собі псевдонім Греков на честь ушавленого козацького роду на Дону. Дипломна робота Грекова «Воли в плузі» одразу привернула увагу широкої громадськості високою майстерністю виконання, репродукція її була надрукована в журналі «Нива», молодий художник став відомим, почав отримувати престижні замовлення.

Митрофан Греков мав великий життєвий і військовий досвід. Під час Першої світової війни він добровільно пішов на фронт, був тяжко поранений. У 1920 році художник воював в лавах Червоної армії. Там він постійно працював як художник, робив масу замальовок, писав етюди, зібрав багатий матеріал. Це дозволило йому згодом написати ряд полотен, що стали дуже відомими та зайняли свої місця в провідних музеях країни. Був створений цикл робіт «Громадянська війна».

М. Греков мріяв створити діораму, гідну пам'яті його вчителя Ф. Рубо. По закінченню Громадянської війни він реалізує свій задум. У роботі над діорамою «Взяття Ростова» художник очолює гурт із 7 відомих живописців і 14 молодих, більшість з яких продовжила згодом справу видатного наставника вже в студії імені М. Грекова.

Радянська держава сприяла розвитку історико-батального живопису, в 1934 року в Москві, у Манежі, відкрилася виставка цього жанру, де демонструвалося 11 діорам. Там Греков виставив ескізи до панорами «Штурм Перекопа». На жаль, художник помер, не встигнувши реалізувати свій задум. Але його титанічні зусилля не пропали даремно – було

створено студію діорамно-панорамного мистецтва, названу на його честь. Художники студії імені М. Грекова в переважній більшості були солдатами Другої світової війни, відчули на собі її лихоліття й створили згодом своєрідний воєнний літопис. Греков мав великий вплив на розвиток мистецтва історико-батального жанру. «Разом з тим кожний художник, що працює над історичною або батальною темою, неминуче озирється на той шлях, яким йшов Греков, створюючи класичні взірці батального живопису» [2, 8].

Діорами і панорами приваблювали і нині приваблюють значну кількість туристів, є культурними об'єктами, гордістю місцевих жителів.

У живописі баталіста скомпоновані великі маси, виписана й відчута кожна деталь, продумані та майстерно відтворені стан неба, підібрано потрібне освітлення, ретельно виконаний передній натурний план. Глядач наче стає учасником подій, безпосередньо перебуває в їхньому епіцентрі. До цього додається «магія» живопису, колорит і колірні співвідношення, майстерність і талант живописця, який пропускає все через власну душу.

«Але справжнє реалістичне мистецтво, звичайно, фотографією замінити не можна. Їхня природа зовсім різна» [3, 306]. «Тим паче сюжетна картина – плід творчої уяви художника – втілення його ідеї, пристрасті і мрії: вона не може мати нічого спільного з фотографією, позаяк властивість і незамінна цінність фотографії – в точному протоколі. Цінність же мистецтва – в почуттях, темпераменті і ідейному задумі художника» [3, 307].

В Україні в першій половині ХХ ст. історико-батальний жанр представлено перш за все творами Миколи Самокиша (1860-1944), видатного художника, академіка живопису.

Крім визначного художнього дару М. Самокиш мав необхідний для художника-баталіста військовий досвід. Він був свідком російсько-японської війни 1904 -1905 рр., де зробив багато замальовок, написав ряд етюдів. У 1915 році під час Першої світової він працював як художник на західному і кавказькому фронтах, під час громадянської війни перебував у Червоній армії. Згодом художник створив картини «Атака Будьонівської кавалерії» (1923 р.), «Перехід Червоної армії через Сиваш» (1935 р.).

М. Самокиш був блискучим рисувальником, живописцем, анімалістом. Писав багатофігурні динамічні композиції у своєрідній манері, яку неможливо ні з ким сплутати. Він прекрасно знав коней, зображаючи їх вільно в

русі. Видатний художник-баталіст мав великий вплив на розвиток мистецтва й формування та розвій мистецької школи історико-батального живопису в Україні. «Український романтик, співець нашої старовини, що все життя марив про те, щоб працювати для “рідного мистецтва”» [4, 8]. «Найбільш актуальним для вивчення в контексті становлення історії українського образотворчого мистецтва виявляється та сторона творчих зацікавлень художника, яка пов'язана з вивченням історичного минулого України, етнічної своєрідності української культури» [5, 162].

По смерті М. Самокиша батальну майстерню в Харківському художньому інституті очолив Михайло Дерегус (1904-1997). «Різноманітність творчих уподобань, багатогранність і яскрава образність, могутня сила мистецького почерку визначають творчість М. Дерегуса на всіх етапах розвитку українського радянського образотворчого мистецтва, починаючи з середини 30-х років, залишають в його історії яскраву сторінку» [7, 3]. Творчою майстернею він керував три роки (1947-1949). З політичних причин митець був вимушений припинити викладацьку діяльність у Харкові і переїхати на деякий час до Москви. Видатний художник і педагог встиг передати свою майстерність історичного живописця талановитим учням.

Із цього стислого огляду жанру історико-батального живопису, мистецтва діорам і панорам XIX – початку XX ст. стає очевидним, що до середини XX ст. в Україні були сформовані традиції і сильна мистецька школа, яка базувалася і на високих здобутках українських художників, і на загальноєвропейському мистецькому досвіді. Саме це дало можливість новим поколінням митців працювати в цій царині і створювати непересічні твори. «Історія художньої культури будь-якого народу є водночас історією зв'язків цієї культури з художніми культурами інших народів» [6, 76].

У цьому контексті мова піде про творчість Віктора Полтавця, який у 1950 році закінчив Харківський художній інститут, батальну майстерню М. Дерегуса й був одним із його улюблених учнів.

Віктор Полтавець народився 1925 році в с. Пологи (нині місто Пологи) Запорізької області в родині держслужбовця. Сім'я Полтавців має козацьке коріння. У школі майбутньому художникові поталанило мати чудового вчителя малювання Генріха Войцеховського, політичного вигнанця із Петрограда, колишнього студента Петроградської Академії мистецтв. Саме він залобив весь клас, де вчився В.

Полтавець, в образотворче мистецтво, навчив розуміти справжній живопис, розкрив талант багатьох учнів. На жаль, із класу В. Полтавця в живих після Другої світової війни залишилося лише двоє. Народжених у 1925 році 17-річними відправили на фронт, більшість загинуло.

В. Полтавцю судилося стати художником-живописцем. Правдолюбний і романтичний водночас, В. Полтавець, повернувшись після важких поранень до нормального життя, зрозумів, що він буде відображати на полотні все пережите на війні, присвятить свою творчість історико-батальному жанру. Адже історія України надзвичайно багата подіями, героїчними постатями, визначними битвами, визвольними війнами і повстаннями. До того ж історичний жанр вимагає найвищої майстерності живописця і є надзвичайно цікавим для справжнього майстра.

Поряд з активним відзначенням великої Перемоги у Другій світовій війні й створенням меморіальних комплексів задля збереження її пам'яті, активно розбудовувалися й інші культурні заклади та музеї України. Зокрема, в середині 1970-х років Державний історичний музей Української РСР (нині – Національний музей історії України) активно вдосконалював свою експозицію. Тогочасне керівництво розуміло, що історію сприймати без достатнього ілюстративного матеріалу подій нецікаво для широкого глядача, що в музеї мають бути представлені й портрети видатних постатей, і історичні сцени. На це держава виділяла необхідні кошти, наукові співробітники музею розробили тематичний план висвітлення історичних подій засобами образотворчого мистецтва. Заявку подали в Міністерство культури, яке і визначило відомих художників для написання історичних полотен. Віктор Полтавець отримав велике замовлення на написання діорами «Штурм Турецького валу», присвяченої битві за Перекоп часів громадянської війни. Замовлення було складне, але дуже цікаве. Художнику треба було скомпонувати події великої битви із сотнями фігур людей, коней, зобразити техніку майже всіх бойових підрозділів – танків, авіації, артилерії, сухопутних військ. Необхідно було досконало вивчити зброю і амуніцію тих часів, характерну військову форму обох сторін, зобразити динаміку і напругу рукопашного штикового бою, виготовити передній натурний план діорами, загалом створити ілюзорно-досконалу історичну сцену. Вибір автора для такої діорами впав на В. Полтавця не випадково. Відомий історичний живописець, художник-ілюстратор «Залізного потоку» О. Серафимовича,

де описані саме ці події, автор чисельних батальних картин, ще й з досвідом роботи в студії ім. М. Грекова, де він збагатився практичними знаннями для написання діорам, а головне – дуже працездатний, високо-організований і відповідальний зрілий майстер: лише за таких умов можна було завершити таку величезну працю. Художник дав згоду, і робота почалась. Були зроблені десятки композиційних пошуків, штудій фігур, вивчено історичний матеріал, написані етюди означеної місцевості, побудована перспективи діорами (художник володів секретом її побудови за допомогою свічки), нарешті написаний остаточний кольоровий ескіз, виготовлений макет діорами, перевірена і відкоригована композиція в макеті з посиленням виразності композиційного центру, розроблено проект переднього плану, розраховано і виставлено освітлення, тощо. Художник діорами виступає одночасно в ролі композитора, сценариста й режисера, він перевтілюється в усіх своїх героїв, переживає кожну позу, кожен рух, і в той же час він – прискіпливий глядач, який миттєво знаходить непереконливі фрагменти розгорнутого дійства і вже як художник, доводить їх до необхідного звучання.

Загалом діорама «Штурм Турецького валу» є прикладом рідкісного вирішення широкої батальної композиції, в якій окремі епізоди битви максимально наближені до глядача, герої першого плану персоналізовані, в якій майже фізично відчувається сила штикових ударів і напруга рукопашного бою. Складна композиція з багатьма епізодами має загальний центр, хоч і досить віддалений просторово – це сцена, в якій солдат встановлює стяг на визволену від ворога висоту.

*Центральна частина діорами В. Полтавця
«Штурм Турецького валу».*

Автором обрана висока оглядова позиція діорами, яка дозволяє розкрити перед глядачами весь хід грандіозної битви. Кожен фрагмент діорами може бути окремою картиною, яка передає напругу ключового моменту всього полотна.

*Фрагмент діорами В. Полтавця
«Штурм Турецького валу».*

В. Полтавець. Діорама «Штурм Турецького валу» (1977).

По завершенню роботи особливо тепло поздоровив свого учня Михайло Дерегус, відзначивши майстерність, об'єм і якість виконаної роботи, яку по-справжньому може оцінити лише професіонал. Видатний художник з гордістю підкреслював, що стараннями випускника його батальної майстерні в Україні з'явилася ще одна класична діорама. Невдовзі М. Дерегус подарував В. Полтавцю свою монографію з дарчим написом «По справжньому дорогому моєму Віктору».

Працівники Історичного музею і сам В. Полтавець опікувалися діорамою, слідували, щоб там було завжди необхідне освітлення, що є дуже важливим для діорами. Вдячні глядачі з цікавістю відвідували експозицію.

Зі здобуттям Україною Незалежності тема Перекопу, де перемогли червоноармійці, була визнана неактуальною для музею. Діорама, попри її мистецьку і історичну цінність, була знята з експозиції і нині зберігається у фондах музею.

Але композиція діорами продовжує жити в репродукціях, слугує молодим художникам взірцем майстерності історико-батального живопису. Робота над діорамою була важливим етапом творчості В. Полтавця. Впродовж майже двох років він повністю віддавався цій праці. Адже «Справжній художник не копіює дійсність, а осмислює, типізує її, вкладаючи в твір набагато більше, ніж якийсь конкретний і абсолютно достовірний факт. Для можливості такої типізації йому потрібні явища, які своєю значимістю захоплюють увагу, здаються досить масштабними в низці подій. Особистий же досвід, здатність до гуманістичного співпереживання наповнюють твір життєвістю і дозволяють в свою чергу зробити його, завдяки переконливому людяному змістові, доступним і зрозумілим найширшій аудиторії» [8, 144-145].

Висновки. Проведений аналіз демонструє високий рівень розвитку історико-батального живопису в Україні, початки якого сягають у другу половину XIX ст. Означено наявність сильної школи академічного живопису, збереження національних реалістичних традицій і спадкоємності в мистецькій педагогіці як основного базису для реалізації творчого потенціалу майбутнього. Також в роботі показана вирішальна роль держави і органів самоврядування в процесі формування соціально-значимих мистецьких замовлень і виконання їх художниками, необхідність наявності державної стратегії розвитку і підтримання мистецтва в процесі створення знакових культурних об'єктів, а також гідного збереження історичної пам'яті народу і мистецької спадщини, загалом продовженні формування культурного обличчя нації, популяризації мистецтва України в світі.

Література

1. Енциклопедія Сучасної України. Т. 2.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України; редкол.: І.Н. Дзюба (співголова), А.І. Жулинський (співголова) та ін. Київ : ВАТ «Поліграфкнига», 2003. 872 с.
2. Г.А.Тимошин. Митрофан Борисович Греков. Жизнь и творчество. Москва : Совет.худож., 1961. 340 с.
3. Е. Кибрик. Об искусстве и художниках. Москва : И-во Академии художеств СССР, 1961. 312 с.
4. М. Бурачек. Українське малярство Миколи Самокиша. Харків : Держвидав України імені Г. Петровського, 1930. 36 с. + 23 репр.
5. О.О. Щербаківа. Стан дослідженості творчо-педагогічної діяльності М.С. Самокиша в російському та українському мистецтвознавстві. Київ : Образотворче мистецтво. № 3. 2011. С. 158-162.
6. Академія наук Української РСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Методологічні проблеми мистецтвознавства. Збірник наукових праць. Т.П. Руда. Взаємодія культур і проблема інонаціонального буття художнього твору. Київ : Наук. думка, 1989. 116 с.
7. Михайло Дерегус. Каталог виставки творів. Вст. ст. Микола Косточенко. Київ : Міністерство культури УРСР, Спілка художників України, 1984. 132 с.
8. Ю.В. Белічко. Тема – Ідея – Образ. Тенденції розвитку сучасного українського образотворчого мистецтва (1945-1975). Київ : Наукова думка, 1975. 280 с.

References

1. Encyclopedia of Modern Ukraine. (2003) Institute of Encyclopedia Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. Volume 2. Kyiv: Polygraph book [in Ukrainian].
2. Timoshin G.A. (1961). Mytrofan Borisovich Grekov. Life and Creativity. Moskow: Soviet Artist [in Ukrainian].
3. Kibrik E. (1961). About Art and Artists. Moskow: USSR Academy of Arts Publishing House. [in Ukrainian].
4. Burachek M. (1938). Ukrainian Painting of Mikola Samokish. Kharkiv: State publishing House of Ukraine named after G.Petrovsky. [in Ukrainian].
5. Shcherbakova O.O. (2011). State of Research of Creative and Pedagogical activity of M. Samokish in Russian and Ukrainian Art Criticism. Kyiv: "Fine Arts", № 3. [in Ukrainian].
6. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. Institute of Art History, Folklore and Ethnography named after M. T. Rylsky. Collection of scientific papers. T.P.Ruda (1989). Interaction of Cultures and the Problem of the Foreign Life of a Work of Art. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
7. M. Kostyuchenko. (1984). Mikhaïlo Deregus. Catalog of the exhibition of works. Kyiv: Ministry of Culture of the Ukrainian SSR. Union of Artists of Ukraine. [in Ukrainian].
8. Y. Belichko. (1975). Theme – Idea – Image. Trends in the development of Modern Ukrainian Fine Arts (1945-1975). Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.06.2020
Отримано після доопрацювання 19.09.2020
Прийнято до друку 23.09.2020